

(1948-1953 ו-1955-1963), זמן שיא ששום ראש ממשלה אחר לא התקרב אליו, וברוב הזמן מילא את התפקיד הכפול של ראש הממשלה ושר הביטחון.

בן-גוריון נחשב למנהיג כריזמטי, כמעט כול יכול, שממשיכיו לא הצליחו להשתוות אליו. אפילו ישעיהו ליבוביץ', אחד ממבקרי הגדולים, כתב עליו בעורו בחיים: 'עד להתפרצות שערוריית "הפרשה" בתחילת שנות ה-60, שלט [בן-גוריון] במפלגתו ובחיים המדיניים בישראל שלטון מוחלט, כשגם אלה מחבריו שהרהרו אחרי דרכו ושיטותיו, ביטלו רצונם מפני רצונו והודו בסמכותו

בן-גוריון והתקשורת – האומנם כול יכול?

רפי מן, המנהיג והתקשורת: דוד בן-גוריון והמאבק על המרחב הציבורי, 1948-1963, תל-אביב: עם עובד, המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית ע"ש אנדראה וצ'רלס ברונפמן והמכון לחקר הציונות וישראל ע"ש חיים וייצמן, אוניברסיטת תל-אביב, תשע"ב, 428 עמ'

על דוד בן-גוריון, ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל, נכתבו מאות ספרים ומחקרים ואלפי מאמרים. הוא עצמו הרבה לכתוב ולפרסם, וברשומות הספרייה הלאומית בירושלים היו בתחילת 2015 יותר מ-370 פריטים של ספריו ופרסומיו, פחות ממחציתם בשפות לועזיות והשאר בעברית (וביידיש).¹

מאליה עולה השאלה: מה עוד אפשר לכתוב ולחקור על אודותיו? ספרו של רפי מן על יחסו של בן-גוריון לתקשורת (עיתונות, רדיו, טלוויזיה, יחסי ציבור ועוד) הוא עדות שיש מה לחדש במחקר עליו.

עם השנים קיבלה דמותו של בן-גוריון ממדים כמעט מיתיים. הוא נתפס כ'אבי המדינה', האיש שבמו ידיו, ונגד דעות מבחוץ ומבפנים, לרבות של חלק גדול מעמיתיו הנהגה, דחף להקמת המדינה מיד עם סיום שלטונם של הבריטים בארץ, למרות כל החששות ואיומיהן של מדינות ערב לפלוש לתחומי המדינה הנולדת ולהרסה. לאחר מכן הוא שלט ביד רמה שלוש-עשרה שנה

1 ראו בקטלוג הספרייה הלאומית, בחיפוש בערך 'מחבר': בן-גוריון דוד.

שבעה-עשר ימונים, אחד-עשר מהם בעברית; מתוכם רק 'הארץ', 'מעריב' ו'ידיעות אחרונות' היו בבעלות פרטית, וכל השאר היו בבעלות ציבורית או מפלגתית.⁴ יתר על כן, הן העיתונאים ה'עצמאים', שכתבו בעיתונים הפרטיים, והן העיתונאים שעבדו וכתבו בעיתוני המפלגות היריבות לבן-גוריון ולמפא"י, ראו עצמם כשותפים בהקמת המדינה, קל וחומר עיתונאים שהיו מקורבים לשלטון, והדבר התבטא לא מעט בכתיבתם. סופר על עזריאל קרליבך, מייסדו ועורכו של 'מעריב', כי בתחילת 1952, כשהונהגה מדיניות כלכלית חדשה שאנשי 'מעריב' חשבוה לטעות, כפה עליהם לצדד בה. הוא הודה שהצעד שלו מוטעה מבחינה עיתונאית, אך הוא נכון וראוי מבחינה ציונית.

ואולם ככל שחלפו השנים התברר לבן-גוריון כי לא מעטים מהעיתונאים נאמנים לא רק למדינה ולראשיה אלא גם לחופש העיתונות ולמחשבתם העצמאית. מן מודה במבוא לספרו כי בתחילת מחקריו היה סבור, לאור המחקרים והדעות על עצמתו של בן-גוריון, שגם בתחום התקשורת יגלה מנהיג דומיננטי שעשה ככל העולה על רוחו בעיתונות וברדיו של הימים ההם – הטלוויזיה טרם חדרה אז לישראל, במידה רבה בגלל התנגדותו של בן-גוריון. אך הממצאים, בעקבות קריאת יומנים, פרוטוקולים והתכתבויות ועיון בעיתונים, מגלים תמונה שונה, וכלשונו של מן:

ראש הממשלה הראשון אכן ביקש לעצב את המרחב הציבורי וליישם בו את תפישותיו הממלכתיות, אבל נתקל בקשיים על כל צעד ושעל. המכשולים ש'האב המייסד' עמד בפניהם היו רבים ומורכבים, שכן מולו ניצבו עיתונים ועיתונאים שביטאו תפישות עולם שונות, לעתים מנוגדות, ואלה לא הוסתרו כלל מעיני הציבור. ההזדהות עם הרעיון הציוני וההתפעמות מהקמתה של המדינה לא מנעו אותם מלמלא את תפקידם במדינה דמוקרטית בכל הנוגע למרבית הנושאים המרכזיים שעמדו על סדר היום (עמ' 15).

הבלברית-כמעט [...] בקרב שכבות וחוגים רחבים בעם זכה בפופולאריות שגבלה בהערצה.² אף לאחר שמלאו למדינה שישים שנה, הרבה אחרי ימיו של בן-גוריון, עדיין הובעו הערכות כאלה, למשל: 'מדינת ישראל היתה אז מפא"י, ומפא"י היתה מדינת ישראל. בראש הפירמידה העצומה הזו עמד דוד בן-גוריון, האח הגדול, המנהיג הכל יכול' (עמ' 13).³

על פי אחת ההנחות באשר לתקופת שלטונו של בן-גוריון הוא זכה רוב הזמן לעיתונות מגויסת, אוהדת ומסייעת. המוסד העיתונאי הוותיק, ועדת העורכים, נחשב לאבן יסוד במערכת זו של יחסי עיתון-שלטון, שהרי כל עורכי העיתונים היומיים ומנהלי אמצעי התקשורת האלקטרוניים – שהיו מעטים ביחס בעת ההיא – הסכימו להסדר שלפיו הם קיבלו מידע חסוי מראש הממשלה (ומאנשי מדינה וצבא בכירים אחרים) בתנאי שלא יפרסמוהו. בן-גוריון לא הסתיר שיש כאן מניפולציה. באחת מישיבות הממשלה בשלהי 1957 אמר בגלוי: 'לקחתי את הגנב ועשיתי ממנו שומר' (עמ' 179). אך מן מגלה במחקרו שיחסי תן וקח אלה – העיתונות קיבלה מידע סודי, והשלטון בלם פרסומים לא נוחים לו – היו לאמתו של דבר מורכבים בהרבה, ואפילו בן-גוריון לא הצליח לרתום את העיתונות לעגלת הממשלה בכל פעם שביקש לעשות זאת.

לכאורה פעל בן-גוריון בסביבה תקשורתית אוהדת. רוב העיתונות בתקופתו הייתה ציבורית-מפלגתית. לדוגמה: בשנת 1950 הופיעו בארץ

2 י"ל וישעיהו לייבוז'ין, 'בן גוריון', האנציקלופדיה העברית, כרך מילואים, ירושלים ותל-אביב תשכ"ז, עמ' 674.
3 המקור: ח' סגל, רק לא מלחמת אחים, ירושלים תשס"ט, עמ' 282.
4 מ' נאור, 'העיתונות בשנות החמישים', צ' צמרת וח' יבלונקה (עורכים), העשור הראשון: תש"ח-תשי"ח (עידן, 20), ירושלים תשנ"ח, עמ' 215-226.

הכשיל ניסיון של צה"ל להקים טלוויזיה צבאית. חלוץ הטלוויזיה האמריקנית דיוויד סרנוף בא ארצה לשכנעו ביתרונות הטלוויזיה – ולשווא. מי שלא הרפה מהנושא היה אחד המקורבים לו ביותר, מנכ"ל משרד ראש הממשלה טדי קולק. מן סרק בקפדנות את יומני בן-גוריון ומצא שם התייחסויות לא מעטות ללחציו של קולק על בן-גוריון בעניין הטלוויזיה. מן הדברים עולה שבן-גוריון ידע כי בסופו של דבר תהיה ידו על התחנונה. בפגישה עם ועדת העורכים בשנת 1960 אמר: 'הוא [קולק] לוחם בעד טלוויזיה ואני מעכב לפי שעה'. לאחר שנה אמר באותו פורום: 'אני חושש שיתגברו עלי הטלוויזיסטים [התומכים בהכנסת טלוויזיה לארץ]' (עמ' 293).

מדוע התנגד בן-גוריון לטלוויזיה? למן מספר הסברים: ראשית, טעם אישי – בן-גוריון גדל על הספר והעיתון, והמילה המודפסת הייתה עבורו מהות התרבות; שנית, הוא ראה בטלוויזיה מדיום שעיקרו בידור ולא תרבות וחינוך, מדיום הגדוש אלימות, ושקרוב לוודאי 'יקלקל את הנוער'; שלישית, הוא חשש מההשפעות הכלכליות של הפעלת טלוויזיה, הן בשל רכישת ציוד ומאות אלפי מקלטי טלוויזיה והן משום שהיא עלולה הייתה להגביר את הצריכה הפרטית בעוד שמטרתה העיקרית של המדינה הייתה להפנות משאבים לצריכה הלאומית; ולבסוף, בן-גוריון ראה בטלוויזיה גורם מפצל, שיגרום לישראלים להסתגר בבתיהם ויחליש את הלכידות הלאומית של עם חדש בבנייה.

מן סבור כי נימוק אחד שהוזכר פעמים רבות בקשר להתנגדותו של בן-גוריון לטלוויזיה, אינו נכון: חששו שהוא 'מופיע לא טוב' באמצעי תקשורת זה. בדבריו בפומבי וברישומים ובהתכתבויות שלו לא נמצאו סימנים לחשש זה. לדעת מן נכון יותר לשער 'כי מבחינה פוליטית אפשר שבן-גוריון העריך, מניסיונו בכל הקשור

מחקרו של מן מבקש להיכלל בתחום חדש יחסית של מדעי החברה – המרחב הציבורי. אין הוא בודק את המנהיג בתקופת המחקר ולא את ההיסטוריה של אמצעי התקשורת באותה עת. מטרתו היא למקם אמצעים אלה במפת המשפיעים והמושפעים, ולראות כיצד פעל המנהיג בזירה מורכבת זו.

מן סוקר בזה אחר זה את אמצעי התקשורת בשנים 1948-1963 ונושאים המשיקים להם: יומונים מפלגתיים, יומונים פרטיים, שבועונים, צנזורה, הסברה, תחנות השידור המעטות ('קול ישראל' ו'גלי צה"ל') ואף את ניצניה של הטלוויזיה. בן-גוריון היה מעורב בתחומי התקשורת השונים, וכשלא רווה נחת מהכתיבה עליו, נהג לכתוב בעצמו ולפרסם מאמרים וסיכומים, בעיקר בעיתון 'דבר'.

ראוי להרחיב מעט בעניין יחסו של בן-גוריון לטלוויזיה, לא רק בשל חשיבותו של אמצעי תקשורת זה בימינו אלא גם בשל התוצאות המעשיות של עמדתו של ראש הממשלה בעניין זה. בן-גוריון תיעב את הטלוויזיה. הוא התייחס אליה במילים חריפות, והסכים בוודאי עם מה שכתב איש 'מעריב' שמואל שניצר בשנת 1962: 'טלוויזיה אינה רעידת אדמה. היא אסון הבא מידי בני אדם ולא מידי הטבע [...] היא נחוצה לנו כגלגל חמישי בעגלה. הריני מציע שלא ניבהל מפני ההכרח לתת לקדמה הטלוויזיונית לפסוח עלינו. איש עדיין לא מת מחוסר טלוויזיה'.⁵

במהלך שנות החמישים ובתחילת שנות השישים נשמעו יותר ויותר קולות שטענו כי ישראל אינה יכולה להישאר מאחור בהכנסת שידורי טלוויזיה. אך בן-גוריון סיכל פעם אחר פעם את הניסיונות להקים בארץ תחנת טלוויזיה, וכבר בשנת 1952

5 ש' שניצר, 'מסוכן מדי – ויקר מדי', מעריב, 16 בנובמבר 1962.

לבחון את מעשיו על פי אמת מידה זאת: 'הדבר שאני משמיע, הדבר שאני כותב, הדבר שאני מדפיס, הציור שאני מצייר – בסופו של דבר עשוי להיטיב למדינה – או להיפך' (עמ' 90).

כאמור יכולתו של בן-גוריון להשפיע על עיתונים במרחב הציבורי (לא הממשלתי) והפרטי הייתה מצומצמת בהרבה. הוא ניסה להשפיע עליהם בדרכים שונות, ישירות ועקיפות, ולא תמיד הצליח. בתחום המדיני והביטחוני זכה להצלחה גדולה יחסית, אך בתחומים אחרים לא עלה בידו במקרים רבים ליצור 'כור היתוך' תקשורתי-ממלכתי. סיכומו של מן: 'בפועל, יכולת ההשפעה שלו על התקשורת, ודרכה על המרחב הציבורי, היתה פחותה בהרבה מזו שביקש להשיג ועוד יותר מצומצמת ממה שמיוחס לו בדרך כלל בזיכרון הציבורי' (עמ' 312).

ספרו של רפי מן 'המנהיג והתקשורת' מעלה תרומה חשובה במספר תחומים: (א) יש בו תיאור וניתוח של תקופה מכוננת בתולדות המדינה – שנותיה הראשונות. התיאורים והניתוחים מתרכזים ברובם בנושאי תקשורת, אך הם שופכים אור על תהליכים ואירועים מרכזיים בתחומים מגוונים באותן שנים, ובעקיפין מספקים נקודות מבט היסטוריות. (ב) למתעניינים בתחום התקשורת מציע הספר תמונה פנורמית של ישראל התקשורתית בשנותיה המוקדמות. (ג) מדף הספרים העוסקים בקורות התקשורת בארץ קצר למדי, ויש לברך על כל ספר חדש ובוודאי על ספר זה ועשוי היטב כספרו של מן. (ד) אחרון ברשימה אך לא אחרון בחשיבותו – יש בספר לקח שצריך לעמוד לנגד עיניו של כל מנהיג פוליטי: במדינה דמוקרטית אפילו מנהיג חזק כבן-גוריון לא היה כול יכול; מאבקיו, הצלחותיו וכישלונותיו בהכפפת התקשורת לתפיסותיו מעידים על כך בבירור.

לעיתונות ולרדיו, כי הממשלה תתקשה עוד יותר לפקח על תכני השידור. כמי שהאמין בחשיבות הרבה שבפיקוח ממשלתי כזה, לא מיהר להקים גוף נוסף שיתקשה לפקח עליו' (עמ' 301).

כפי שצפה בן-גוריון, הגל הטלוויזיוני שטף את ישראל לאחר שפרש מראשות הממשלה, אבל ההחלטה הראשונה על הכנסת טלוויזיה לארץ התקבלה כבר בחודשים האחרונים לכהונתו. המדובר בהקמת הטלוויזיה הלימודית במימון משפחת רוטשילד. ניתן להבין מכך כי בן-גוריון שוכנע, אם כי ללא התלהבות, שהקדמה כוללת גם את המדיום הטלוויזיוני.

פרק מיוחד בספרו מקדיש מן לרדיו של הממשלה – 'קול ישראל' ו'גלי צה"ל'. שני כלי תקשורת אלה היו היחידים בעת ההיא בשליטת הממשלה, וליתר דיוק בשליטת ראש הממשלה. רוב הדיון בספר עוסק ב'קול ישראל', שכן 'גלי צה"ל' הייתה בתקופה הנסקרת תחנת שידור קטנה ומעוטת שעות שידור; פריצתה הגדולה הייתה לאחר תקופת כהונתו של בן-גוריון כראש ממשלה. היחסים בין בן-גוריון לרדיו הממלכתי – למעשה הממשלתי – היו לפי ניתוחו של מן חד-סטריים: בן-גוריון או עוזריו הבכירים הורו, ועובדי 'קול ישראל' ביצעו. בן-גוריון מנע לעתים שידורים, ולפחות במקרה אחד התערב במבנה השידור ותבע שלא לשלב בין החדשות ליומן החדשות. ואולם ראש הממשלה הראשון לא פעל לפי גחמותיו האישיות, אלא ראה ברדיו 'כלי עבודה' של המדינה. הוא הסכים בוודאי עם דבריו של גרשון אגרון, אחד מעוזריו הבכירים וראש שירותי המודיעין (ההסברה) בשנות המדינה הראשונות: 'יעדו הראשון של הרדיו – טיפוח תחושת הפטריוטיות וההזדהות הלאומית בקרב מאזיניו, [ועליו] לחבב את המדינה על ריבוניותה על האזרח'. אגרון סבר שאיש התקשורת חייב